

С А С Л У Ш А Њ А

Прва саслушања затвореника почела су другог дана боравка у овој кући глади и ужаса. Углавном су позивани у мањим групама. Саслушавали су их обично по двојица Немаца и тројица недићеваца. Најпре су их питали за име и презиме, годину и место рођења, занимање и место становања. Појединци, да би избегли малтретирање својих породица, давали су лажне податке о себи. Тако се на пример Никола Савин, рођен 1912. године у Грабовцима код Руме од оца Радована и мајке Вукосаве, обућар, који је живео и радио у Београду, Улица тршћанска број 6, представио као Милоје Петровић, па је и стрељан под тим именом и презименом. Њега су у Београду још 9. октобра 1941. године покушали да ухапсе агенти Специјалне полиције, али је он успео да избеже хапшење и ступи у Космајски народноослободилачки партизански одред. На жалост убрзо је рањен у борби па је упућен у партизанску болницу у околини Горњег Милановца ради лечења и опоравка, али су га тамо заробили четници и предали Немцима а они га спровели у Ваљево и затворили у Тадића магацин.¹

Знајући да Немци врше геноцид над Јеврејима, Луна Коен — Пуђа, Јеврејка и партизанска болничарка, такође борац Космајског НОП одреда, избегла је да открије свој прави идентитет. На овим саслушањима представила се као Кесеровић Петра Љубица, ученица Музичке школе из Аранђеловца. То јој је помогло да преживи ове страхоте и буде пуштена. Сви су изгледи да се и Никола Стефановић, апотекарски лаборант из Београда, лажно представио и да је стрељан под туђим именом и презименом, а вероватно таквих случајева има још.

У продужетку ових саслушавања Немци су се почели инте реовати за имена и презимена команданата и комесара јединица којима су припадали. Пошто нико није дао тражене податке за руководеће личности народноослободилачког покрета нити рекао да таквих има и међу њима, то их је још више разљутило па су сиктали од беса.

1. Архив Југославије, Фонд 110, фасцикла 431.

Увидевши да оваква истрага не даје очекиване резултате, одлучили су да своја саслушања поједноставе, па су их углавном свели на узимање основних биографских података. А онда су почили бесни одлазити у магацин, претећи затвореницима Гестапоом и смрћу. После тога многи затвореници очекивали су оно најгоре. Међутим, на њихово опште изненађење није се ништа изузетно догодило. Једино је недихевцима и четницима било привремено забрањено улажење у овај магацин.

Једно вече, кад су се шћућурени по угловима, затвореници спремали да склопе уморне очи, у магацин је ушао тумач и саопштио им:

„... Немачки командант ме је овластио да вам кажем да ће бити пуштен на слободу свако ко се пријави да познаје, овде у затвору, неког комесара, команданта, комавира чете, вода или десетара. Исто тако, биће пуштен и сваки онај ко зна уопште о партизанима, као: где се крију, где се снабдевају, с ким одржавају везе овде у граду или на селу, колико их је и тако даље. Дакле, све оно што интересује или може користити немачкој војној сили. . .”²

Тумач је био наш Шваба³, обучен у униформу немачког официра. Док је говорио, сви су стајали. Кад је завршио, нико није сео. Такав мук, ни пре ни после топа, није завладао. Могао се чути и лет муве. Свима су брујале у ушима само две речи: слобода и смрт. Ипак, иако им је смрт бивала све ближа, остали су доследни себи и својим идеалима.

Мада су све њихове мисли у овим тренуцима биле сконцентрисане на питања како да се преживи овај пакао, нико није пожелело да до своје слободе дође издајом ратних другова, који су се борили за бољу и срећнију будућност свих наших народа и народности.

Како дотадашња саслушања, а ни немачка обећања, нису дала очекиване ефекте, требало је нешто ново предузети. У том циљу даља истрага поверена је припадницима Гестапоа и Специјалне полиције Управе града Београда. Била је то једна од најтежих истрага вођених за време другог светског рата у граду на Колубари. Скоро сваког дана Немци су у Тадића магацину остављали по групу од тридесетак затвореника ради саслушања, а остале су одводили на радилиште. Када би ови отишли на радилиште агенти би упали у Тадића магацин, одвајали по тројицу затвореника и изгнали их у затворско двориште. Потом би их терали низ улицу, педесетак метара даље, у тек саграђену кућу Милана Тадића, брата Драгића Тадића, власника магацина.

2. В. Казимировић, н. д. стр. 83.

3. Јозеф Бауман, фолксдојчер из Баната, представљао се као наставник Средње техничке школе у Београду, а био је уствари каменорезац у нашем главном граду.

О томе шта их је тамо очекивало сачувана су многа сећања. Нинко Сакић, некадашњи командант Другог батаљона Првог шумадијског НОП одреда и један од преживелих затвореника Тадића магацина, испричао је:⁴

„Почиње саслушање. Питања су кратка: Јесте ли били у партизанима? Колико си био? Јеси ли имао пушку?

Прва два питања су споредна, главно је треће. Ћутање или негативан одговор и питаног су постављали лицем према зиду. Два гестаповца су наизменично жртву ударили моткама, тачно до сантиметра одмеравајући где ће пасти ударац. Серија удараца почињала је од врата а завршавала се на петама. После прве туре батина следило је питање: „Но?“. Исти поступак се понављао два-три пута. Мало је било оних који су све свесно издржавали изузев старих комуниста којима је метод принудног изнуђивања доказа био од раније познат. Али међусобног оптуживања ипак није било. О издаји и да не говоримо. . .”

О свом саслушању детаљно је говорио Станко Субашић, радник из села Горњи Мијудићи код Шипова, у Трећем реонском повереништву Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у Београду 17. августа 1945. године⁵, па је том приликом, између осталог, рекао:

„Саслушавани смо били тројица по тројица. Како сам чуо касније у команди немачке фелдјандармерије, саслушавање је водио неки немачки официр. Не знам никакве податке о њему. . . Присутна су била још два лица у немачкој униформи који су говорили српски. Онај у цивилу говорио је српски. По говору ове двојице закључио сам да нису Срби, него негде из хрватског Загорја, Међумурја или Славоније. Присутно је било још једно лице у униформи ваздухопловног официра — капетана, а на капи је имао усташки знак У. . .”⁶

Саслушаван сам на околности: кад сам отишао у партизански одред; колико сам Немаца убио? Кад сам ја одговорио ни једног, окомила су се она два војника у униформи на мене и почела ме тући. Један од њих двојице почео је викати: А ко је онда убио 18 000 Немаца од почетка устанка? Поставили су ми после тога још много других питања: где сам био у борби, колико

4. Ово сећање објављено је у ваљевском листу *Напред* од 26. новембра 1976. године, под насловом *Узели су мајци сина, жени саоруга*.

5. Архив Југославије, Фонд 110, фасцикла 431.

6. Остали преживели затвореници не сећају се да је ту био било који усташки официр па је највероватније да се ради о немачком официру са знаком на капи СС трупа, СА трупа, СД трупа или Гесталоба, који симболизује мртвачка глава и две укрштене кости.

сам имао метака, ко су били руководиоци итд. . . После сваког питања био сам страховито тучен. . . На сличан начин саслушавани су и остали. Тучење је вршено на тај начин што ме је лице у цивилу које је било присутно хватало за косу, стављало ми главу између ногу, а друга двојица ударала су ме после сваког питања дрвеном мотком, дебљине руке, по леђима. . ."

У изјави за ваљевски лист Напред Живорад Жика Гајић, један од преживелих заточеника Тадића магацина, о овим саслушањима је испричао:

„ . . . После пет-шест дана оаслушавају нас, преко пута у Тадића кући. Одводе по тројицу с реда, не прозивају. Договарамо се да нам први, кад се врате са саслушања, знацима кажу ситуацију. Није нам требало много говорити, било је јасно све кад су их убацили као кладе, испребијане. Тамо су их саслушавали тројица, узимали генералије, постављали прва два питања: Јеси ли учествовао у борби против Немаца? и Колико си Немаца убио? Била су ту и тројица војника који ништа нису питали, али како се појавиш, они пребију моткама, палијама, штаповима дебљим од дршке за метлу, а и те дужине је отприлике била. Под батинама многи су признавали све, иако нису учествовали у борби против Немаца, јер бију, бију па оборе на под, газе ногама, цокулама.

Миливоје Бјелица, Јаков Дудић и ја договорили смо се да будемо последњи. Кад смо ушли, ударали су нас моткама по глави. Скидај капу, окрени се зиду. Наша је срећа била што омо стигли на ред кад се испедници и они што бију, заморише, па нисмо добили много батина. Пред испедницима стоје кригле пива. Њих тројица раде одједном. После саслушавања испред имена су стављали крст и сами потврђивали да тај знак значи смрт. Мене је саслушавао један високи суви из Београда, гестаповец са црним брчићима. Пита ме где сам био у партизавима. Одговорих: Нисам био у партизанима. Кад је почео рат, остао сам без посла у Ваљеву, па сам отишао у село. Из села сам кренуо у Мионицу, код брата, па ме четници ухватише. . ."

И Милован Мића Радојевић сећа се да су се договарали како да се међусобно информишу о интереоовањима испедника и како да се држе у току саслушања. По његовим речима, инжењер Боривоје Бора Атанацковић саветовао им је да сви они који су компромитовани као комунисти и партизани признају да су били у партизанским јединицама, али да не одају друге и организацију народноослободилачког покрета. Оним млађим и некомпромито-

ваним речено је да све одбијају, јер их четници нису нигде саслушавали па о њиховом раду и држању немају никаквих података и доказа.

У намери да дођу до што више података о акцијама и намерама партизанских јединица иследници су често мењали тактику. Своја иопитивања прилагођавали су датим условима, старосној доби, образовном и интелектуалном нивоу испитаника. Зато и нису увек постављали иста питања нити су поступали на исти начин.

Обично су везивани они затвореници који су из Тадића магацина упућивани у друге логоре и затворе. Зна се да су једну такву групу сачињавали: Ото Леви, Душан Вукотић, Михаило Делић, Стеван Бркић, др Петар Драговић и Петар Филиповић. Ова група је већ првих дана пребачена у злоглаони логор на Бањици, где су неки од њих стрељани. Убрзо за њима у овај логор пребачена је још једна група заточеника Тадића магацина, али су они потом углавном интернирани у заробљеништво.

Поред упућивања у логор на Бањици, поједини заточеници Тадића магацина упућивани су и у друге логоре и затворе. Једна таква група затвореника, предвођена др Дионисијем Ђоровићем, пребачена је у логор у Шапцу, а одатле су неки касније упућени у иностранство. Трећи су послати у затвор у Крагујевац, где су појединци и погубљени. Четврти су упућени у Завод за преваспитање омладине и младежи у Смедеревској Паланци. Сви они, ма где да су били упућени, међу својим новим друговима и познаницима ширили су причу о подмуклој четничкој издаји у централној и западној Србији, тортури коју су преживели на Равној гори и боравку у Тадића магацину.

Очигледно је да су органи који су водили истрагу против заробљених припадника и сарадника народноослободилачког покрета смештених у Тадића магацину много журили, па све нису ни стигли добро да испитају. Зато су их много тукли а мало запиткивали. Толико су их тукли и злостављали да многи од батина и исцрпљености нису ни могли стајати а камоли ходати. Отуда су поједини затвореници на саслушања одношени или доношени на примитивним нооилима. Било их је и са разбијеним главама, поизбијаним зубима, ишчашеним зглобовима итд. Многи су били модроплави од удараца, а Милан Радовић, земљорадник из Ђурђевца код Мионице, био је отекао од батина. Код појединаца те модрице биле су се већ раопрсле, а месо испод њих се расцвело. Разливена крв се врло брзо сушила па је местимично поцрнела те је изгледало као да су катраном мазани. Такви појединци изгледали су као да су били међу дивљим зверима и да су их оне зубима искомадале.

Милојко Матић, ковач из Костојевића код Бајине Баште, који је добио много батина, сепа се да су појединце након саслушања терали да клече пред иследничким столом. Такве је обично.

по његовим речима, капетан исш-гтивао, а иза њих су стајали гестаповци који су их након сваког питања тукли. Колико је ко од затвореника добио батина, ни они сами нису знали јер нису имали ни снаге ни времена да броје ударце.

И наредних дана Немци су одвајали групе од по тридесетак затвореника које нису водили на радилиште. Њих би обично након прозивке враћали у Тадића магацин, а онда их по тројкама одводили на саслушања. О томе је Милун Раонић, између осталог, записао:⁷

„... Немачки војници су сваког дана измишљали нове методе мучења. Једног дана заробљенике су дотерали у двориште Тадића магацина и натерали их да, кроз шпалир немачких војника, прескачу преко једног стола. Немци су тукли сваког. Ако би се по неки преварио да лако и брзо протрчи кроз шпалир и прескочи преко стола, враћали су га назад да поново прође исти пут. Заробљеници су све те патње подносили, јер су се надали да ће преживети, да ће их Немци одатле упутити у логор или на принудни рад у Немачку. . .”

Уз све ово неопходно је нагласити да је истрагу над заточеницима Тадића магацина водила посебна екипа Гестапоа из Београда и да она није имала било какве везе са било којом полицијом која је у то време постојала и радила у граду на Колубари. Према писању Борислава Боре Вујића у тексту **Полиција у време рата**, била је то изузетно твшка, готово најтежа од ових истрага које су за време окупације вођене у Ваљево и околини. Истражитељима се много журило, па нису стигли све добро ни да испитају. Зато су их много тукли. Често су то чинили без икаквог разлога и осећаја мере. Очигледно батина је требала да буде казна за испољено родољубље а мање средство за прибављање неопходних доказа.

Разлоге за овакву журбу пре свега треба потражити у припреми прве непријатељске офанзиве. О томе најбоље говори податак да је њихово стрељање на Крушику извршено само два дана пошто су снаге 342 немачке дивизије и осталих посадних јединица из Вајева прешле у офанзиву против слободне територије у западној Србији.

Како истраге а ни друге мере тортуре нису испуниле очекивања немачких власти, почели су међу затворенике Тадића магацина убацивати своје агенте и доушнике. Поред четника и криминалаца о којима је претходно било речи, овамо су упућивани и убацивани и неки већ проверени полицијски доушници. Један од најпознатијих био је Душан Јовановић, звани Душко Црвени, уче-

7. Милун Раонић: На Крушику 27. новембра 1941. године, сепарат часописа *Ужички зборник*, Т. Ужице, 1981, бр. 10, стр. 254 и 255.

ник једне београдске гимназије и предратни скојевац, који ће касније постати један од најкрволочнијих агената Специјалне полиције Управе града Београда. Добрим делом, захваљујући њиховом присуству и ангажовању, Немцима је пошло за руком да нешто више сазнају о заточеницима Тадића магацина, њиховом претходном раду и држању.